

AUKŠTOJO MOKSLO REFORMA IR PROFESINIO RENGIMO KAITA

Lietuvos aukštojo mokslo reforma: laimėjimai ir problemos

Rimantas Želvys

Profesorius habilituotas socialinių mokslų
(edukologija) daktaras
Vilniaus pedagoginis universitetas
Studentų g. 37, LT-08106 Vilnius
Tel. 279 00 42

Rima Žilinskaitė

Edukologijos doktorantė
Vilniaus pedagoginis universitetas
Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius
Tel. 279 00 42

Straipsnyje aptariama Lietuvos aukštojo mokslo raida nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių dienų. Aukštojo mokslo sistemos pokyčiai analizuojami pagal aštuonis esminius parametrus: teisinė aukštojo mokslo sistemos bazė ir valstybinis reguliavimas; Lietuvos aukštųjų mokyklų tinklas; studijų struktūros reformavimas; aukštojo mokslo finansavimas; tarptautinis bendradarbiavimas; aukštojo mokslo kokybės vertinimas. Aukštojo mokslo reformos rezultatai vertinami švietimo sistemos centralizacijos-decentralizacijos plotmėje.

Įvadas

Lietuvos aukštojo mokslo reforma – sudedamoji visa apimančios švietimo sistemos reformos dalis. Kaip ir visa švietimo sistemos reforma, aukštojo mokslo reforma yra vertinama nevienareikšmiškai. Pakankamai daug skirtingų nuomonių šiandien girdime ir iš griežtų šios reformos kritikų, ir iš aktyvių gynėjų. Tačiau, be viso kito, aukštojo mokslo reforma pasižymi ir sava specifika, kuri objektyvų reformos vertinimą daro dar sudėtingesnį. Pirma, švietimo reformų teoretikai teigia, kad švietimas – viena iš konservatyviausių socialinių institucijų, o aukšta-

sis mokslas – pats konservatyviausias švietimo sistemos segmentas. Priežastis paprasta: mokslininkams būdinga labiau pasikliauti atlaikiusiomis laiko išbandymus ir pasitvirtinusiomis daugelio bandymų bei tyrimų metu mokslo tiesomis ir atsargiai žiūrėti į greitai praeinančias mokslo madas bei nepakankamai svariai pagrįstas hipotezes. Akademiiniame pasaulyje mokslas ir studijos yra glaudžiai susiję, tad akademinės bendruomenės konservatyvumas yra tarsi iš anksto nulemtas. Antra, aukštojo mokslo sektorių valstybei išlaikyti kainuoja brangiau negu kitus švietimo segmentus. Vieno pradinuko mo-

kymas kainuoja nepalyginti mažiau negu vieno studento. Todėl, viena vertus, aukštojo mokslo reformai reikia daugiau lėšų; kita vertus, investavus daugiau lėšų, ir lūkesčiai reformos atžvilgiu didesni. Trečia, aukštojo mokslo segmentas pasižymi sudėtingumu ir įvairove. Kiekviena aukštoji mokykla turi savo unikalią istoriją, tradicijas, susiklosčiusią struktūrą ir paskirtį, skirtingai suvokia savo misiją ir vietą aukštojo mokslo sistemoje. Egzistuoja didžiulė mokymo turinio įvairovė: įgyvendinama gausybė skirtingo lygmens ir paskirties studijų programų. Šiuo požiūriu bendrojo lavinimo sistema daug paprastesnė. Akivaizdu, kad sudėtingą sistemą ir reformuoti sudėtingiau. Ketvirta, aukštojo mokslo sektorius, visų pirma universitetinis, naudojasi pakankamai plačia autonomija. Švietimo ir mokslo ministerijos bei kitų valstybės institucijų galios daryti įtaką šiai sistemai yra ribotos. Be abejo, decentralizuotą sistemą reformuoti yra daug sunkiau negu centralizuotą. Tai rodo ne tik reformų tyrėjų atlikti tyrimai, bet ir paprasta gyvenimo logika. Suprasdami šią specifiką, įvykusių pokyčių analizę stengėmės atlikti vadovaudamiesi nuosaikiu ir suderintu požiūriu į kaitą. Atskaitos tašku vertindami pasirinkome aštuonis, mūsų manymu, esminius aukštojo mokslo sistemos parametrus, pakankamai išsamiai apibūdinančius aukštojo mokslo sistemos būklę. Vertinome remdamiesi situacijos analizės modeliu, kai vertinami įvykusių pokyčių pranašumai ir sykiu nurodomos išliekančios problemos. Atlikdami situacijos analizę, į pagalbą pasitelkėme daugelį Lietuvos aukštojo mokslo situaciją apibūdinančių dokumentų bei publikacijų, iš kurių daugiausia rėmėmės šiomis: „Lietuvos mokslo ir studijų plėtotės strateginės nuostatos“ (1998), „Lietuvos aukštasis mokslas. Baltoji knyga“ (1999), „Lietuvos mokslo ir technologijų baltoji knyga“ (2001), „Lietuvos mokslo politika Europos kontekste“ (2002), „Lietuvos aukštojo

mokslo sistemos 2003–2007 metų plėtros planas (projektas)“ (2003). Tyrimas atliktas Atviros Lietuvos fondo užsakymu.

Tyrimo objektas: Lietuvos aukštojo mokslo reforma.

Tyrimo tikslas: atlikti Lietuvos aukštojo mokslo sistemos laimėjimų ir problemų per laikotarpį, praėjusį nuo nepriklausomybės atgavimo, analizę.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, dokumentų analizė, metaanalizė.

Mokslinės problemos iširtumas. Aukštojo mokslo pokyčiai nagrinėjami daugelio užsienio tyrėjų darbuose. Šiuolaikinio aukštojo mokslo raidą ir problemas nagrinėja Barnett (1990), Duke (1992), Fagerlind, Holmesland ir Stromquist (1999), Schuller (1991, 1995), Scott (1995), Smith ir Webster (1997), Tjeldvoll (1997) ir kiti autoriai. Aukštojo mokslo reformos tyrimai vyksta ir Lietuvoje. Pavyzdžiui, Jucevičienė (1996) tiria universitetų tapimo besimokančia organizacija galimybes, Markevičienė (2002) analizuoja globalizacijos įtaką aukštojo mokslo plėtrai; Novikienė (2002) apžvelgia kintamas universitetų vertybes; Gudaitytė (2002) nagrinėja perėjimo nuo elitinio prie masinio aukštojo mokslo problemas ir perspektyvas. Pastaruoju metu pasirodė keletas didesnės apimties šiai temai skirtų darbų. Kraujutaitytė (2002) savo monografijoje aptarė aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindus, o Samalavičius (2003) pateikė išsamią studiją apie universiteto idėjos raidą. Tačiau kol kas nėra atlikta apibendrinamųjų Lietuvos aukštojo mokslo reformos raidos tyrimų ir vertinimų. Mūsų darbo paskirtis – siekti bent iš dalies užpildyti šią spragą. Atskaitos tašku vertindami reformą pasirinkome aštuonis, mūsų manymu, esminius aukštojo mokslo sistemos parametrus, pakankamai išsamiai atspindinčius aukštojo mokslo sistemos būklę. Verti-

nome remdamiesi situacijos analizės modeliu, kai vertinami įvykusių pokyčių pranašumai ir sykiu nurodomos išliekančios problemos.

1. Teisinė aukštojo mokslo sistemos bazė ir valstybinis reguliavimas

Laimėjimai. Per nepriklausomybės laikotarpį priimta kelios dešimtys aukštąjį mokslą reguliuojančių nutarimų ir įstatymų. Aukštojo mokslo sritį reguliuojančių dokumentų gausa rodo, kad šiam sektoriui neabejotinai skiriama daug dėmesio. Universitetinių Lietuvos aukštųjų mokyklų statutai tvirtinami pačios aukščiausios valdžios institucijos – Seimo ir todėl turi įstatymo galią. 2000 metais priimtas Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas – bene didžiausios apimtys dabar švietimo sritį reguliuojantis įstatymas, parengtas su užsienio ekspertų pagalba. Pasirašytos svarbios tarptautinės sutartys ir konvencijos, tarp jų Bolonijos deklaracija ir konvencija dėl tarptautinio aukštojo mokslo studijų, diplomų ir laipsnių pripažinimo. Nuolatos tobulinama mokslo laipsnių ir pedagoginių vardų suteikimo, doktorantūros, dėstytojų kvalifikacinių reikalavimų, aukštojo išsilavinimo suteikimo ir kitų svarbių aukštojo mokslo sistemos elementų įstatyminė bazė. Kuriant aukštojo mokslo sistemą reglamentuojančius dokumentus, vis dažniau orientuojamasi į tarptautinę šios srities praktiką.

Problemos. Dabartiniame Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatyme numatyta tokia aukštųjų mokyklų autonomija, kuri įteisina ne tik aukštųjų mokyklų priklausomybę nuo valdžios, bet ir nuo visuomenės. Todėl Lietuvos aukštosios mokyklos dėl specifiškai suprastos ir realizuotos autonomijos dažnai nebeturi atgalinio ryšio su visuomene. Kyla pavojus, kad aukštoji mokykla tampa vis labiau uždara sistema, iš esmės neatskaitinga valstybei ir visuomenei. Šis

ypatumas labiausiai būdingas universitetinėms aukštojo mokslo įstaigoms. Rengiant teisės aktus, pernelyg mažai dėmesio skiriama išankstiniam analitiniam darbui. Todėl parengiami ne itin kokybiški projektai, iš anksto pasmerkti būti neveiksmingi. Pavyzdžiui, dar visai neseniai, 2000 metais, priimtas Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas jau ne kartą taisytas, o dabar vėl laukia naujos įstatymo pataisos. Kita vertus, vis dar stokojama kai kurias svarbias akademinio gyvenimo sritis, pavyzdžiui, habilitaciją ar studijų programų akreditaciją, reglamentuojančių dokumentų.

2. Lietuvos aukštųjų mokyklų tinklas

Laimėjimai. Iki nepriklausomybės atgavimo aukštąjį universitetinį išsilavinimą buvo galima įgyti tik Vilniaus universitete, o dabar universitetinio išsilavinimo galimybės gerokai išsiplėtė. Ypač reikšmingas regioninių – Klaipėdos ir Šiaulių – universitetų susikūrimas. Kaip rodo atlikti tyrimai, šių aukštųjų mokyklų absolventai dažniausiai lieka gyventi ir dirbti minėtų universitetų aptarnaujamose zonose ir tuo pačiu praturtina regionų intelektualinį potencialą. Svarbus ir binarinės aukštojo mokslo sistemos atsiradimas. Kolegijos užpildė neuniversitetinio aukštojo mokslo nišą, ištuštėjusią specializuotiems institutams tapus universitetais. Be to, rajonuose susikūrusios kolegijos suteikė galimybę aukštojo mokslo siekti tiems jaunuoliams, kurie dėl įvairių priežasčių negali išvykti studijuoti į didžiuosius miestus. Kolegijų atsiradimas ženkliai prisidėjo, kad daugėtų aukštąjį išsilavinimą suteikiančių institucijų ir kartu pagerino aukštojo mokslo prieinamumo rodiklius. 2002 metais į šalies aukštąsias mokyklas įstojo 78 proc. vidurinį išsilavinimą įgijusių abiturientų.

Problemos. Dalis universitetais tapusių specializuotų aukštųjų mokyklų patiria sunkumų su-

teikdamos studentams kokybišką universitetinį išsilavinimą. Stokojama tradicijų, patirties, silpnos kai kurios naujos įsteigtos katedros. Dabartinės aukštojo mokslo struktūros kritikai abejoja, ar ne per daug Lietuva turi universitetinių aukštųjų mokyklų, ypač turint omenyje, kad kai kurios iš jų yra santykiškai nedidelės. Jų manymu, būtų tikslingiau kai kurias universitetines aukštojo mokslo įstaigas sujungti, pavyzdžiui, buvo sujungtos kolegijomis tapusios aukštesniosios mokyklos. Kita problema – universitetų ir kolegijų dermės stoka. Nors ne vieneri metai kalbama apie universitetų ir kolegijų asociacijas, tokios asociacijos mezgasi sunkiai. Toli gražu ne visi universitetai pripažįsta kolegijose įgytą išsilavinimą, tad norintis tęsti studijas universitete kolegijos absolventas kartais priverstas kartoti jau išklaustus kursus. Kyla problemų ir dėl studijų kolegijose kokybės. Ne visi kolegijų dėstytojai atitinka aukštojo mokslo darbuotojams keliamus reikalavimus, o pasiekti juos per sąlygiškai trumpą tam skirtą laiką gali būti sudėtinga. Sunku pasakyti, kiek dabar gali būti pagrįstos kolegijų ambicijos organizuoti bakalaurą ar net magistro studijas, tačiau bandymų įregistruoti bakalaurą studijas jau pasitaikė. Dėl kai kurių universitetų pasipriešinimo nelengvai sekėsi organizuoti bendrą studentų priėmimo ir aukštąsias mokyklas tvarką. 2003 metų rudenį bendroje studentų priėmimo sistemoje turėtų dalyvauti jau visos universitetinės aukštosios mokyklos, tačiau neaišku, ar į bendrą sistemą įsitrauks (o jeigu įsitrauks – tai kada) kolegijos. Dėl labai didelių keliamų reikalavimų itin sudėtinga steigti naujas nevalstybines universitetines aukštąsias mokyklas.

3. Studijų struktūros reformavimas

Laimėjimai. Tripakopės studijų sistemos įvedimas leido priartinti Lietuvos aukštojo mokslo modelį prie vakarietiškojo, palengvino studentų

mainus ir tarptautinį diplomų pripažinimą. Aiškesnė ir suprantamesnė yra dabartinė kreditų skaičiavimo sistema, leidžianti atlikti tarptautinius palyginimus ir kartu transformuoti lietuviškus kreditus į ECTS kreditus. Lietuvos aukštųjų mokyklų programas dabar galima klasifikuoti pagal Tarptautinį švietimo klasifikatorių standartą (ISCED). Reformuota ir tapo tobulesnė studentų vertinimo sistema, nustatyti aiškesniverdinimo kriterijai, imtas taikyti lankstesnis, negu iki tol buvęs penkiabalis, dešimties balų vertinimo modelis.

Problemos. Lietuvos universitetuose pavyko per labai trumpą laiką įgyvendinti bakalaurą ir magistro studijų sistemą, kurios iki šiol dar nepėjo įdiegti daugelis Europos Sąjungos šalių. Tačiau formalios struktūros pakeitimai toli gražu ne visada skatina geresnę studijų kokybę. Bendras studijų laikas (sudėjus bakalaurą ir magistro studijas) pailgėjo, o studijų programų ženkliai pagausėjo. Lietuvos universitetuose dabar studijuojama pagal daugiau kaip tūkstantį studijų programų. Lėšų išbarstymas gausybei smulkių studijų programų trukdo jas racionaliai naudoti, o užtikrinti visų šių programų kokybę tampa vis sunkiau. Studijų kokybės vertinimo centras per metus pajėgia įvertinti tik nedidelę dalį visų egzistuojančių programų, o kiekvienais metais registruoti pateikiamos vis naujos studijų programos. Smulkių fakultetų egzistavimas ir jų valdymo decentralizacija užkerta kelią tarpdalykinėms studijoms. Tai neprideda prie esamų studijų programų kokybės gerinimo, nes dėl finansinių sumetimų siekiama, kad kuo daugiau dalykų dėstytojų to paties fakulteto dėstytojai. Studijų programos dažnai sudaromos prisitaikant prie fakultete ar katedroje dirbančio personalo, atsižvelgiant ne tiek į programos tikslus, kiek į dėstytojų norus ir galimybes.

4. Aukštojo mokslo finansavimas

Laimėjimai. Plėtojantis aukštojo mokslo sektoriui ir nuolat jaučiant finansavimo stygių, ypač svarbustampa racionalaus lėšų paskirstymo principas. Pastaraisiais metais valstybės biudžeto lėšų poreikis valstybinei aukštajai mokyklai nustatomas pagal Valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodiką. Ši metodika ne kartą tobulinta ir, mūsų manymu, leidžia tikėtis didesnio lėšų paskirstymo objektyvumo. Nepakankamą finansavimą bent iš dalies padeda kompensuoti studentų įmokos už studijas. Tai, kad studentai iš dalies arba visiškai finansuoja savo studijas, švietimo ekonomistų manymu, šiuolaikinėje visuomenėje yra visiškai normalus ir suprantamas dalykas. Taip manoma dėl kelių priežasčių. Pirmia, visame pasaulyje sparčiai didėjant poreikiui įgyti aukštąjį išsilavinimą, net ir labiausiai ekonomiškai išsivysčiusios valstybės nebegali laiduoti visiems prieinamo ir kartu nemokamo aukštojo mokslo. Lieka dvi išeitys – riboti stojančiųjų į valstybines aukštąsias mokyklas skaičių arba siekti, kad bent dalį studijų išlaidų padengtų patys studentai. Antra, aukštasis išsilavinimas sukuria didžiausią pridėtinę vertę, o atlyginimų skirtumai tarp žmonių, įgijusių atitinkamai vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą, vis didėja. Todėl natūralu tikėtis, kad besimokantieji patys bus suinteresuoti investuoti į savo ateitį.

Problemos. Lietuvoje praktiškai neveikia konkursinio projektų finansavimo sistema. Pagrindinis finansavimo šaltinis ir toliau lieka valstybinis institucinis finansavimas. Nors toliau tobulinama finansavimo metodika, siejanti valstybinio finansavimo apimtį su kokybės vertinimo rezultatais, tačiau dėl mokslo ir studijų institucijų vadovų pasipriešinimo ji įgyvendinama pernelyg lėtai. Biudžetiniai asignavimai nepakankami, kad būtų galima tenkinti didėjančius kvalifikuotų studijų poreikius, kelti kokybę, iš-

laikyti dabartinius ir rengti naujus dėstytojus, tobulinti aukštojo mokslo įstaigų materialią ir techninę bazę ir didinti jų pajėgumą. Dabartinė aukštojo mokslo pedagoginio personalo atlyginimų skalė neskatina jaunų absolventų siekti dėstytojo profesijos. Dirbantys dėstytojai dažnai priversti ieškoti papildomo uždarbio už aukštosios mokyklos ribų. Talentingi akademinės bendruomenės nariai ir toliau palieka aukštąsias mokyklas, o dėstytojų kontingentas pastebimai sensta. Nors seniai kalbama apie finansinę paramą studentams, ir toliau išlieka neefektyvi ilgalaikių paskolų studentams suteikimo sistema. Nuo 2002 metų rudens šalyje įvedus 500 litų per semestrą studijų įmoką, aukštosioms mokykloms, atvirksčiai, negu buvo žadėta, nebuvo kompensuoti patirti finansiniai praradimai, o galintys visą mokesť už studijas mokėti studentai neteko galimybės savo lėšomis studijuoti valstybinių universitetų pagrindinėse studijose. Skirtingai nuo šalių kaimynių, dėl neišplėto to valstybinių universitetinių aukštųjų mokyklų tinklo šių studentų galimybės rinktis mokamas studijas privačiose universitetinėse aukštosiose mokyklose taip pat ribotos.

5. Tarptautinis bendradarbiavimas

Laimėjimai. Tarptautinis bendradarbiavimas: studentų ir dėstytojų mainai, dalyvavimas tarptautiniuose projektuose ir programose neabejotinai prisideda prie studijų kokybės gerinimo, studentų ir dėstytojų mokslinio ir pedagoginio akiračio plėtojimo. Iš tarptautinių fondų gautos lėšos padėjo sukurti daugelį aukštojo mokslo sistemai svarbių institucijų, kurias be išorės paramos Lietuva vargu ar būtų pajėgusi įsteigti ir šiuolaikiškai įrengti. Tai iš PHARE programos lėšų finansuotas Nacionalinis egzaminų centras, Studijų kokybės vertinimo centras; ALF švietimo programų pagrindu įkurti Vilniaus universiteto

Švietimo politikos centras, Vilniaus pedagoginio universiteto Šiuolaikinių didaktikų centras, Pedagoginių studijų kaitos centras Vilniaus kolegijoje ir kt. Tarptautinio bendradarbiavimo dėka sukurta binarinė aukštojo mokslo sistema, bendra priėmimo į šalies aukštąsias mokyklas sistema, atliekama tarptautinė studijų programų ekspertizė. Šalyje įsteigtos nevalstybinės universitetinės aukštosios mokyklos – taip pat tarptautinio bendradarbiavimo rezultatas.

Problemos. Studentai ir dėstytojai ir toliau stokoja informacijos apie stažuotes ir vykdomas apsikeitimų programas. Dažnai gaunama informacija būna fragmentiška ir ne visada pasiekia reikiamą adresatą. Vis dar tebėra nelygiaverčiai tarptautiniai studentų mainai. Užsienio studentai, ypač iš šalių – Europos Sąjungos narių – rodo menką susidomėjimą Lietuva. Stažuotes užsienyje ne visada tinkamai įvertina ir aukštųjų mokyklų administracija, nėra formuojama kryptinga apsikeitimų ir stažuotčių užsienyje politika. Pernelyg mažai dėstytojų moka tarptautinio mokslinio bendravimo vartojamas kalbas, ypač anglų kalbą, todėl jų galimybės pasinaudoti bendradarbiavimo teikiamais pranašumais yra ribotos. Atvirkščiai, talentingi ir laisvai keliomis kalbomis šnekantys dėstytojai randa geresnių savirealizacijos galimybių užsienio šalyse, todėl nuolat išlieka „protų nutekėjimo“ pavojus.

6. Aukštojo mokslo reformos strategija

Laimėjimai. Aukštojo mokslo reforma nuo pat pradžių vadovavosi esminiais principais, kurie buvo išdėstyti 1991 metais priimtame Mokslo ir studijų įstatyme. Demokratiškumas, dinamiškumas ir integracija – principai, kurie turėtų išlikti aktualūs visos aukštojo mokslo reformos laikotarpiu. Iki praėjusio šimtmečio dešimtojo dešimtmečio vidurio aukštojo mokslo reforma

plėtojosi pakankamai spontaniškai, tačiau vėlesniu laikotarpiu jau galima išvelgti kryptingos aukštojo mokslo politikos formavimo siekius. Reformai sustiprinti buvo skirta PHARE programos parama. Iki 1996 metų PHARE programa Lietuvos aukštojo mokslo sektoriui apsiribojo lėšomis, skirtomis per *Tempus* programą. Nuo 1996 metų PHARE pradėjo finansuoti Lietuvos aukštojo mokslo reformos programą (HERIL). 1997 metais Lietuvos mokslo taryba patvirtino Lietuvos mokslo ir studijų plėtotos strategines nuostatas. Nuostatose buvo suformuluoti svarbiausi mokslo ir studijų plėtotos tikslai. 1999 metais parengta ir išleista Lietuvos aukštojo mokslo Baltoji knyga, kurioje taip pat buvo numatyti tolesni aukštojo mokslo reformos tikslai ir įvardyti jos etapai. Pastaruoju metu yra parengtas ir pateiktas Vyriausybei Lietuvos aukštojo mokslo sistemos 2003–2007 metų plėtros planas.

Problemos. Po pirmųjų Lietuvos aukštojo mokslo sistemos reformos žingsnių liko nemažai neišspręstų iš praeities paveldėtų problemų, greta kurių ėmė kauptis ir aštrėti naujos ne tik akademinės, bet ir socialinės sistemos problemos. Svarbiausios iš jų: gana stichiška aukštojo mokslo plėtra, silpna akademinė konkurencija, menka socialinių partnerių įtaka, sumažėjęs socialinis studentų saugumas, neuniversitetinio aukštojo mokslo sektoriaus plėtotos problemos, neracionali finansavimo sistema. Nemaža šalies akademinės visuomenės dalis pasirodė nepakankamai pasirėngusi priimti reformos siūlomas naujoves. Valstybinis Lietuvos aukštojo mokslo sistemos valdymas nuo pat reformos pradžios buvo nepakankamai operatyvus ir efektyvus. Pradėjus reformą siekta kuo greičiau atkurti tarybiniu laikotarpiu ignoruotą akademinę laisvę, todėl daugelyje Lietuvos aukštojo mokslo institucijų imta absoliutinti akademinės laisvės principus. Aukštųjų mokyklų veiksmas – racio-

nalūs jų pačių požiūriu ir jų pačių atžvilgiu – ne visada lemiami pirmiausia visuomenės reikmių. Nors pagrindinės problemos buvo įvardytos ir aptartos 1999 metais pasirodžiusioje Lietuvos aukštojo mokslo Baltojoje knygoje, numatyti galimi jų sprendimo būdai, tačiau visos jos išlieka aktualios ir dabar. Lietuvos aukštojo mokslo sistemos 2003–2007 metų plėtros plane nurodoma dauguma tų pačių problemų kaip ir Baltojoje knygoje.

7. Programos ir projektai, susiję su aukštojo mokslo reforma

Laimėjimai. Šalies švietimo sistemoje, ir aukštajame moksle, nors ir palyginti lėtai, tačiau nuosekliai pradedami diegti programinio finansavimo principai. Aukštojo mokslo sektoriuje įgyvendinami projektai ir programos leidžia modernizuoti kai kurias aukštojo mokslo sritis, diegti į aukštojo mokslo sistemą šiuolaikines technologijas (pavyzdžiui, nuotolinio mokymo plėtros, integruotos informacinės sistemos aukštųjų mokyklų bibliotekose sukūrimo, universitetų valdymo reformos informacinių technologijų infrastruktūros pagalba ir kitos programos). Programų dėka plėtojamas tarptautinis bendradarbiavimas: įgyvendinami tarptautinis kvalifikacijų, aukštojo mokslo diplomų pripažinimo ir ECTS (Europos studijų kreditų) įskaitymo projektai, analizuojamos ES ir kitų šalių aukštojo mokslo sistemos. Nemažai projektų ir programų skirta laiduoti aukštesnę studijų kokybę. Šiuo požiūriu labiausiai pažymėtinos Studijų kokybės vertinimo centro bei Atviros Lietuvos fondo inicijuotos ir įgyvendinamos programos.

Problemos. Projektai ir programos kol kas dar nėra pakankamai koordinuojami: pastebimas tam tikras dubliavimas; vieniems aukštojo mokslo sistemos segmentams skiriama daugiau dėmesio, kitiems – gerokai mažiau. Nevienodai į

juos įsitraukia šalies aukštosios mokyklos. Tarptautiniuose projektuose partneriams iš Lietuvos, kaip, beje, ir iš kitų Vidurio ir Rytų Europos valstybių, dažnai skiriamas antraeilis vaidmuo. Nemažai lėšų tenka projektų administratoriams ir konsultantams iš Vakarų šalių. Vietos dėstytojai nėra pakankamai motyvuoti rodyti iniciatyvą ir teikti paraiškas projektams. Plėtoti tarptautinį bendradarbiavimą trukdo ir nepakankamas dalies aukštųjų mokyklų dėstytojų užsienio kalbų mokėjimas. Atviros Lietuvos fondui nusprendus mažinti finansavimą švietimo ir mokslo, konkrečiai – aukštojo mokslo rėmimo programoms, formuojasi tuščia niša, kurią bent jau artimiausiu laikotarpiu užpildyti alternatyviais remėjais bus sunku.

8. Aukštojo mokslo kokybės vertinimas

Laimėjimai. Sukurta nacionalinė studijų kokybės vertinimo sistema, kuri leidžia objektyviau įvertinti šalies aukštųjų mokyklų siūlomas naujas ir įgyvendinamas studijų programas. Imtas taikyti tarptautinis vertinimas, kuriam pradžią padarė dar iki Studijų kokybės vertinimo centro įsteigimo padedant Norvegijos mokslų akademijai atlikta ekspertizė. Studijų kokybės vertinimo centras taip pat jau atliko pirmąjį tarptautinį vertinimą – tarptautinio vertinimo objektu pasirinktos teisės studijų programos. Lietuvos mokslo taryba atlieka ekspertinį daktaro disertacijų vertinimą. Studijų kokybės vertinimo centro iniciatyva pradėtas studijų programų akreditavimo darbas.

Problemos. Dalis dar 1995 metais Norvegijos mokslų akademijos suburtos ekspertų grupės iškeltų problemų taip ir neišspręsta. Pavyzdžiui, ir toliau išlieka pernelyg specializuotos studijų programos, neišspręsta aukštųjų mokyklų dėstytojų amžiaus problema, neatnaujinta pasenusi

eksperimentinė įranga, tebėra aktualus nepakankamas dėstytojų užsienio kalbų mokėjimas, išli-ko dviejų mokslo laipsnių sistema, pernelyg ma-žos katedros ir fakultetai, ir t. t. Panašu, kad tarptautinių ekspertų rekomendacijų studijų kokybės klausimais Lietuvoje kol kas mažai paisoma. Kita vertus, sukurta nacionalinė stu-dijų kokybės vertinimo sistema darosi pernelyg biurokratiška. Aukštosios mokyklos daug laiko sugaišta, atlikdamos labai detalią ir smulkme-nišką studijų programų savianalizę. Šiam proce-sui reikia daug pastangų, tačiau skatinama ne tiek realiai rūpintis geresne studijų kokybe, kiek tobulinti atsiraišinėjimo įgūdžius, „teisingai“ at-sakinėjant į savianalizės klausimus ir pateikiant formalius vertinimo kriterijus atitinkančius pro-gramų apibūdinimus, nebūtinai rodančius rea-lią padėtį. Studijų kokybės vertinimo centrui sun-ku rasti vertinimo ekspertų, nesusijusių su vertinamų aukštųjų mokyklų programomis. Kvalifikuoti ekspertai dažniausiai arba dėsto ver-tinamose aukštosiose mokyklose, arba susiję su jomis konkurenciniais santykiais. Lietuvos mokslo taryba ne visada sugeba objektyviai įvertinti apgintų disertacijų kokybę, nes jas imasi ver-tinti kitų mokslo kryptių specialistai, pavyzdžiui, socialinių ir humanitarinių mokslų kryptių di-sertacijas vertina gamtos ir tikslųjų mokslų at-stovai. Kol kas nesukurtas Lietuvos studijų pro-gramų akreditacijos teisinis pagrindas.

Išvados

Lietuvos aukštojo mokslo reforma – tipiškas de-centralizuotai įgyvendinamos reformos pavyz-dys. Tai istoriškai Lietuvai nebūdinga švietimo reforma, atsiradusi maksimaliai įgyvendinus la-bai plačiai interpretuojamą akademinės laisvės principą. Aukštojo mokslo reforma gali tapti iliustratyviu pavyzdžiu – su savo pranašumais ir trūkumais – rodančiu, kas galėtų atsitikti, de-centralizavus visą švietimo sistemą. Tikėtina,

kad pagrindinės tendencijos turėtų išlikti tos pa-čios, neatsižvelgiant į tai, kuri švietimo sektorių reformuotume. Decentralizuota aukštojo moks-lo reformos eiga nulėmė daugelį jos ypatumų, iš kurių svarbiausi yra šie:

- Decentralizuota reforma prieštarauja iki šiol Lietuvoje vyravusiai švietimo reformų tradicijai, todėl natūralu, kad nemaža da-lis visuomenės ją sutiko gana kritiškai.
- Decentralizuota aukštojo mokslo reforma plėtojosi kitaip negu centralizuota kitų švietimo sektorių reforma, todėl atsirado ir toliau išlieka skirtingų švietimo sekto-rių (aukštojo mokslo ir bendrojo lavinimo, aukštojo mokslo ir profesinio rengimo, ir kt.) dermės problema.
- Decentralizuotos aukštojo mokslo refor-mos poveikį daug sudėtingiau įvertinti, to-dėl spręsti, kokią pridėtinę vertę ji sukūrė ir ar į ją investuotos lėšos buvo panaudotos efektyviai, labai sunku.
- Esant decentralizuotai sistemai neišvengia-mai kyla su valdymu susiję iššūkiai, todėl natūralu, kad sistemos valdymo problema buvo, yra ir toliau išliks viena iš kertinių Lietuvos aukštojo mokslo problemų.
- Kai yra decentralizuota sistema, aukštosios mokyklos stengiasi savo veiklą organizuo-ti taip, kaip naudingiausia joms pačioms, tiksliau, jas valdančiai administracijai; tai natūrali organizacijų elgsena decentraliza-cijos sąlygomis.
- Dėsninga, kad tokioje decentralizuotai vyks-tančioje reformoje svarbiausią vaidmenį at-lieka didžiausią galią sistemai darančios interesų grupės (konkrečiai – aukščiausios akademinės hierarchijos atstovai, kurių in-teresus gina Rektorių konferencija ir iš da-lies Lietuvos mokslo taryba).
- Aukštosios mokyklos stengiasi plėsti savo veiklą, ilginamos studijų trukmę ir didin-

damos studijų programų skaičių, o tai naudinga jas valdančiai administracijai, akademinėi hierarchijai ir daliai pedagoginio personalo.

- Dėl studijų plėtros iš dalies laimi ir studentai, kadangi išsiplečia jų studijų galimybės (tiesa, sykiu gali nukentėti kokybė); labiausiai, be abejo, aukštosios mokyklos stengiasi atsižvelgti į už studijas visą kainą mokančių studentų poreikius.
- Mažiausiai decentralizuotos reformos metu atsižvelgiama į valstybės ir visuomenės poreikius, kadangi tokiu atveju šioms institucijoms atstovaujančių interesų grupių galios ribotos, o visų labiausiai nukenčia ta visuomenės dalis, kuri nesinaudoja aukštojo mokslo teikiamais pranašumais, tačiau vis dėlto privalo nešti „nemokamo“ aukštojo mokslo našta, kadangi bet kuriuo atveju turi mokėti mokesčius į valstybės biudžetą.
- Esant decentralizuotam valdymui neišvengiamai ribojamos ir socialinių partnerių galios; jie mažai įtraukiami į aukštųjų mokyklų valdymą ir priversti tenkintis tokiais specialistais, kokius parankiausia rengti pačioms aukštosioms mokykloms.
- Valdžios institucijos gali daryti įtaką aukštosioms mokykloms tik reguliuodamos valstybinį finansavimą; kadangi į valstybės poreikius atsižvelgiama ribotai, tai ir finansavimas skiriamas nepakankamas.

Akademinės hierarchijos ir aukštųjų mokyklų administracijos atstovai nepakankamą aukštųjų mokyklų finansavimą iškelia kaip pagrindinę kliūtį, neleidžiančią siekti aukštesnės studijų kokybės. Tačiau esant decentralizuotai sistemai vien didinti tolesnį valstybinį finansavimą nepakanka, kad aukštojo mokslo sistema pereitų į kokybiškai naują raidos etapą. Tai, beje, aiškiai pasakyta ir Lietuvos aukštojo mokslo baltojoje

knygoje. Tad kokia išeitis? Mūsų manymu, iš esmės galimi du būdai. Pirma, reikėtų griežčiau sieti aukštųjų mokyklų finansavimą su kokybės rodikliais ir didintų jų atskaitomybę; tai reikštų didesnę valstybinę reguliavimą, o sykiu ir dalinę sistemos recentralizaciją. Antra, palikti decentralizuotą sistemą, sykiu sudarant geresnes sąlygas plėtotis neuniversitetiniam aukštojo mokslo sektoriui ir nevalstybiniam švietimui. Konkurencijos ir rinkos sąlygos paskatintų aukštąsias mokyklas racionaliau naudoti išteklius ir siekti geresnės kokybės. Panašu, kad kol kas nėra vienam iš šių prioritetų dar nėra atiduota pirmenybė. Tiesa, bandyti abu būdai, tačiau kol kas neuosekliai ir neryžtingai. Pirma, bandyta ieškoti tobulesnių valstybinio finansavimo formulių ir atlikti reguliarių studijų kokybės vertinimą. Panašu, kad aukštosios mokyklos kol kas šių valstybinio reguliavimo svertų nelabai paisyti ir juos reaguoja vangiai. Antra, mėginta steigti kolegijas ir liberalizuoti nevalstybinių aukštųjų mokyklų steigimą. Kol kas kolegijos tebėra silpnos, o nevalstybinių aukštųjų mokyklų ženkliau nepadaugėjo, tad kokį nors esminį lūžį artimiausiu metu vargu ar galima prognozuoti.

Koks gi atsakymas į svarbiausią akademinę bendruomenei klausimą – sėkmingai ar nesėkmingai vyksta aukštojo mokslo reforma? Mūsų manymu, reforma vyksta sėkmingai tiek, kiek tai apskritai įmanoma decentralizuotoje sistemoje, esančioje pereinamosios ekonomikos pokomunistinėje šalyje. Akivaizdu, kad tokiomis sąlygomis maksimalaus efektyvumo pasiekti neįmanoma. Tam būtų reikėję ryžtingų ir skausmingų veiksmų, vadinamosios „šoko terapijos“. Tačiau šoko terapija – rizikingas dalykas. Po jos galima pasveikti, bet galima ir neatsigauti. Lietuvos aukštasis mokslas pasuko neskausmingu – lėtos evoliucijos – keliu. Šis kelias nežada didelio efektyvumo; atvirkščiai, kyla pavojus atsi-

likti nuo kitų šalių. Turbūt daugelis sutiks, kad aukštojo mokslo finansavimas galėtų būti geresnis, aukštųjų mokyklų personalas – jaunesnis ir turintis didesnę potencialą, o studijų kokybė –

aukštesnė. Tačiau esant dabartinei decentralizuotai sistemai ir silpnai veikiančiai rinkos dėsniams, tai – bene geriausias rezultatas, kurio buvo galima tikėtis.

LITERATŪRA

1. Akademinis ir profesinis pripažinimas Europos Sąjungoje ir Lietuvoje. Vilnius, 1999.
2. Barnett R. *The Idea of Higher Education*. Buckingham: Open University Press, 1990.
3. Duke C. *The Learning University. Towards a New Paradigm?* Buckingham: Open University Press, 1992.
4. *Education for Transition. Part III. Higher Education Policy in Central and Eastern Europe/ Country Reports*. Budapest, 1997.
5. Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui. Kaunas, 1998.
6. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos ekspertų atliktos Lietuvos švietimo politikos apžvalgos rekomendacijos. Vilnius, 2002.
7. *Evaluation of Research in Lithuania*. The Research Council of Norway, 1996.
8. Fagerlind I., Holmesland I., Stromqvist G. (Eds.) *Higher Education at the Crossroads. Tradition or Transformation?* Stockholm: Institute of International Education, 1999.
9. Gudaitytė D. *Transition from the Elite to Mass Higher Education: Problems and Perspectives* // Jucevičienė P., Merkys G., Reinert G. B. (Eds.) *Towards the Learning Society*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002. P. 243–262.
10. Kraujutaitytė L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. Vilnius, 2002.
11. *Lietuvos aukštasis mokslas 2002*. Vilnius, 2002.
12. *Lietuvos aukštasis mokslas*. Baltoji knyga. Vilnius, 1999.
13. *Lietuvos aukštasis mokslas ir kvalifikacijų pripažinimas*. Vilnius, 1999.
14. *Lietuvos aukštojo mokslo reforma*. 1998, Nr. 1.
15. *Lietuvos aukštojo mokslo sistemos 2003–2007 metų plėtros planas Nr. 1-2416N (projektas)*.
16. *Lietuvos mokslo ir studijų plėtotės strateginės nuostatos*. Vilnius, 1998.
17. *Lietuvos mokslo ir technologijų baltoji knyga*. Vilnius, 2001.
18. *Lietuvos mokslo politika Europos kontekste*. Vilnius, 2002.
19. *Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas* // *Valstybės žinios*. 2000, Nr. VIII-1586.
20. *Lietuvos švietimo kaita*. Vilnius, 2001.
21. *Lietuvos švietimo koncepcija*. Vilnius, 1992.
22. Markevičienė A., *Challenges for a Changing University in the Globalized World* // Jucevičienė P., Merkys G., Reinert G. B. (Eds.) *Towards the Learning Society*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002. P. 73–85.
23. Novikienė R. *The Values of the University in a Liberal Democratic Society* // Jucevičienė P., Merkys G., Reinert G. B. (Eds.) *Towards the Learning Society*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002. P. 87–100.
24. *Reviews of National Policies for Education*. Lithuania, Paris, 2002.
25. Samalavičius A. *Universiteto idėja ir akademinė industrija*. Vilnius: Kultūros barai, 2003.
26. Schuller T. (Ed.) *The Future of Higher Education*. Buckingham: Open University Press, 1991.
27. Schuller T. (Ed.) *The Changing University?* Buckingham: Open University Press, 1995.
28. Scott P. *The Meanings of Mass Higher Education*. Buckingham: Open University Press, 1995.
29. Smith A., Webster F. (Eds.) *The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society*. Buckingham: Open University Press, 1997.
30. *Švietimo statistikos rinkinys*. Nr. 2040. Vilnius, 1997.
31. *Švietimo statistikos rinkinys*. Nr. A 360. Vilnius, 2002.

HIGHER EDUCATION REFORM IN LITHUANIA: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS

Rimantas Želvys, Rima Žilinskaitė

Summary

The purpose of the article is to review and analyze the ongoing higher education reform in Lithuania. Changes in Lithuanian higher education began when the country regained its independence in 1990. The process of reforming the sector of higher education led to a number of significant achievements; however, certain important problems still remain unsolved. The aim of our research was to highlight both major achievements and remaining problems. We chose eight important areas: legal basis of higher education; the network of higher education institutions; reforming the structure

of studies; financing higher education; international cooperation; higher education reform strategy; programs and projects linked with higher education reform; quality assurance in higher education. The main conclusion of our analysis is that higher education reform is a typical example of decentralized reform, which, on one hand, provides more opportunities for educational institutions to find their own ways of development; on the other hand, decentralized reform is much more difficult to manage, monitor and assess its long-term sustainable effect.

Gauta: 2003 09 23

Primta: 2003 12 27